

Niespecyficzny efekt terapeutyczny Rewalidacyjna Pracownia Ceramiczna – innowacyjny projekt terapeutyczny

Słowa kluczowe: Rewalidacyjna Pracownia Ceramiczna, osoby z niepełnosprawnością, niespecyficzny efekt terapeutyczny, jakość życia, dobrostan.

Wprowadzenie

Współcześnie podejmowana jest częściej, niż kiedykolwiek wcześniej, dyskusja na temat inkluzywności działań mających na celu włączenie w przestrzeń kultury i sztuki doświadczeń oraz potrzeb przedstawicieli grup do tej pory wykluczanych lub zagrożonych wykluczeniem społecznym, mniejszości, grup defaworyzowanych¹. Należy podkreślić, że do tej pory przestrzeń ta najczęściej utożsamiana była z działaniami ekskluzywnymi i dostępnymi jedynie dla wybranych. Postulat inkluzywności zakłada różnorodność i szeroki zakres form aktywności twórczych, uwzględniających potrzeby grup mniejszościowych i wpływających pozytywnie na poprawę jakości ich życia (Lechta, 2010; Mittler, 2000, Sadowska (red.), 2021; Śliwierski, 2019).

Tym samym projekt Rewalidacyjnej Pracowni Ceramicznej skierowany do osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności wpisuje się w najbardziej aktualne trendy, mające na celu wsparcie i aktywizację do tej pory osób traktowanych jako wpisujące się „inaczej” w systemy pedagogiczne i rewalidacyjne. I choć wprost Rewalidacyjna Pracownia Ceramiczna nie jest w zamierzeniu przestrzenią działań terapeutycznych, jednak niezwykle istotnym okazał się niespecyficzny wpływ terapeutyczny mający miejsce podczas realizacji projektu wpływający pozytywnie na dobrostan (wellbeing) uczestników (Kaczmarek, Słysz, Soroko, 2016).

W artykule przedstawiono wyniki analiz oraz refleksje dotyczące innowacyjnego Projektu Rewalidacyjnej Pracowni Ceramicznej. Artykuł składa się z następujących części: wprowadzenia teoretycznego z omówieniem specyfiki psychologicznej działań zrealizowanych w projekcie testowym, konkretnych oddziaływań i efektów terapeutycznych oraz wniosków.

Rewalidacyjna Pracownia Ceramiczna – psychologiczna „rama”

Aby odkryć i zdefiniować niespecyficzny potencjał terapeutyczny zawarty w Projekcie Rewalidacyjnej Pracowni Terapeutycznej należy zdefiniować pojęcie rewalidacji. W tym miejscu należy się odnieść do etymologii pojęcia rewalidacja. Pochodzi ona od łacińskich słów: re – znów oraz validus – mocny. Odnosząc się zatem do źródeł, można uznać wzmacnianie osób z niepełnosprawnościami za najistotniejsze w procesie rewalidacji, zaś w omawianym projekcie – poprzez twórczą aktywność uczestników – odkrywanie i rozwój ich mocnych stron, pomimo niepełnosprawności.

1. <https://sliwierski-pedagog.blogspot.com/2017/02/pedagogika-inkluzyjna.html>

Istotnym było w pracowni stworzenie przestrzeni dla aktualizacji potencjałów osób biorących udział w projekcie, umocnienie ich w przeświadczeniu, że mają szansę odkryć jeśli nie zdolności i talenty, to być może pasję, która pozytywnie wpływa na ich nastrój, samopoczucie, a w rezultacie korzystnie na jakość ich życia. Dlatego tak ważna jest świadomość niespecyficznego waloru terapeutycznego i korzyści jakie niesie aktywność w Rewalidacyjnej Pracowni Ceramicznej, współtworzenie, współbycie, współuczestnictwo w procesie nie tylko artystycznym, ale też psychospołecznym oddziałującym pozytywnie na dobrostan uczestników.

Psychologiczna refleksja - o potrzebie doboru właściwych metod i narzędzi w procesie badawczym i wdrożeniowym projektu

Traktując niepełnosprawność jako zjawisko wielowymiarowe, uwzględniając różne rodzaje niepełnosprawności (np. ruchową, neurologiczną, narządu wzroku, słuchu i mowy, intelektualną), zaś w Rewalidacyjnej Pracowni Ceramicznej niepełnosprawność ruchową, intelektualną i wzroku należało przede wszystkim skoncentrować się na współczesnych aktualnych wynikach badań dotyczących procesu rewalidacji Osoby z Niepełnosprawnością. Podkreślić należy że „W aktualnych badaniach dotyczących skuteczności rehabilitacji odchodzi się od modelu medycznego na rzecz integracji modelu medycznego i społecznego i holistycznego rozpatrywanie zjawiska niepełnosprawności” (Wyczesany, Mikrut, 2002, s. 76). W projekcie uwzględniono więc nie tylko aspekty medyczne, ale też społeczne, rozwojowe, a przede wszystkim nie koncentrowano się na ograniczeniach, których obecności i wpływu rzecz jasna nie ignorowano, dostosowując choćby odpowiednio przestrzeń i stanowiska pracy.

Zdecydowanie wartością dodaną była skupienie uwagi na działaniu, które miało charakter wartościowy artystycznie oraz na indywidualnych zasobach każdego uczestnika.

Dodatkowo samodzielna realizacja przy wsparciu instruktora własnej formy ceramicznej, począwszy od autorskiej koncepcji do efektu końcowego, możliwość podejmowania decyzji dotyczącej wyboru formy, zdobienia, dodatkowo praca w rytmie dostrojonym do możliwości uczestnika, dostrzegane przez prowadzącego pracownię postępy i efekty pracy wpłynęły pozytywnie na samopoczucie i samoocenę uczestników. W trakcie realizacji projektu zaobserwowano, że uczestnicy warsztatów, będąc jednocześnie ich współtwórcami, doświadczają pozytywnych emocji, którymi dzielili się zachęceni przez innych. Bardzo ważnym okazało się zaangażowanie instruktorów w aktywność każdej osoby, a indywidualne uwagi o charakterze wzmocnienia pozytywnego – poprzez podkreślenie walorów każdej z prac, zaakcentowanie zaangażowania uczestnika, zwrócenia uwagi na indywidualny pomysł – wpływały korzystnie na atmosferę pracy i motywację osób biorących udział w warsztatach.

Ważne jest, by prowadząc tego typu działania mieć świadomość, że aktywność twórcza ma charakter nobilitujący i wzmacniający poczucie własnej wartości osób z niepełnosprawnościami, tym bardziej, że są obarczone stygmatem społecznym i traktowane jakby niepełnosprawność ograniczała je w każdym obszarze życia (Barnes Mercer, 2008; Hayes, 2005). Obalenie tego krzywdzącego mitu było jednym z istotnych walorów zrealizowanego projektu. Co więcej, zauważenie przez innych – w tym bliskich, rodzinę, przyjaciół – możliwości i potencjałów uczestników oraz aktywność wychodząca poza tzw. prostą terapię zajęciową, przyczynić się mogą także w dłuższej perspektywie czasowej, do poprawy jakości życia nie tylko osób z niepełnosprawnościami, ale też ich opiekunów (Derbis, 2000). Można zatem powiedzieć, że niespecyficzny efekt terapeutyczny obejmuje szeroki kontekst oddziaływań, których rola jest nie do przecenienia w Rewalidacyjnej Pracowni Ceramicznej.

Rewalidacyjna Pracownia Ceramiczna – działania przed rozpoczęciem projektu

Cenną, innowacyjną częścią omawianego projektu była przeprowadzona wstępna charakterystyka uczestników, uwzględniająca nie tylko dane typu, wiek, płeć, rodzaj niepełnosprawności, ale też inne informacje, takie jak charakterystyka / diagnoza zachowania w sytuacjach nowych i relacjach społecznych wymagających kontaktu z innymi osobami.

W Rewalidacyjnej Pracowni Ceramicznej „wstępna diagnoza” została przeprowadzona w oparciu o informacje uzyskane od opiekunów i badania ankietowe. Można także przeprowa-

dzić wywiady indywidualne/grupowe z opiekunami i uczestnikami. Jedni i drudzy mogą o sobie opowiedzieć podkreślając swoje mocne strony, to co w sobie lubią, czy cenią. Dla wielu osób może być to trudne, jednak zdecydowanie warto zachęcać je do odkrycia swoich zalet i tego, co uważają za swoją mocną stronę. Opiekunowie na podstawie swoich doświadczeń z uczestnikami mogą wskazać specyficzne kompetencje i umiejętności osób, a także ewentualne trudności.

Na tym etapie w Rewalidacyjnej Pracowni Ceramicznej chodziło o znalezienie odpowiedzi na pytania: Jakie są motywacje, predyspozycje i możliwości uczestników? Jakie ograniczenia powinny zostać uwzględnione w kolejnych działaniach, by nie blokowały i nie ograniczały uczestników? Czy warsztaty powinny odbywać się w grupach zróżnicowanych pod względem niepełnosprawności czy lepsza będzie grupa mieszana? Jaka liczba osób, uczestniczących w warsztatach, zapewnia optymalny przebieg procesu i poczucie bezpieczeństwa psychologicznego? Czy właściwe będą – i w jakich proporcjach – działania indywidualne? Jaka powinna być częstotliwość przerw? Z jakich narzędzi i materiałów mogą bezpiecznie korzystać uczestnicy? Na czym powinna i może polegać pomoc uczestnikom, po to by nie ograniczać ich inwencji?

Dlaczego warto poświęcić czas na wcześniejsze przygotowanie do pracy z uczestnikami? W Rewalidacyjnej Pracowni Ceramicznej pozwoliło to instruktorom opracować plan działań, uwzględniający potencjalne utrudnienia, z jakimi mogą się spotkać w różnych typach niepełnosprawności, ale też umożliwiające na wstępie dostrzeżenie indywidualnych cech uczestników – poczucia humoru, predyspozycji liderkich, umiejętności łatwego nawiązywania kontaktu z innymi. Dodatkowo uzyskano informację na temat tego, na co zwrócić uwagę np. w przypadku niepełnosprawności ruchowej uczestnika, czy w pracy z osobami z uszkodzeniem narządu wzroku. Przeprowadzona diagnoza pozwoliła na opracowanie szczegółowego, dostosowanego do specyfiki grup projektu działań w Rewalidacyjnej Pracowni Ceramicznej.

Rewalidacyjna Pracownia Ceramiczna – działania w trakcie realizacji projektu

Na każdym etapie prowadzone były konsultacje instruktorów z psychologiem w celu optymalizowania działań w pracowni, w tym też terapeutycznych (np. zapobieganie/rozwiązywanie sytuacji trudnych, radzenie sobie z ograniczeniami uczestników, wspieranie i motywowanie, w zależności od potrzeb czy niwelowania napięć w grupie). Poddawane były pod refleksję i dyskusję procesy zachodzące w grupie, także interakcje pomiędzy uczestnikami. Jeśli istnieje taka możliwość warto zadbać dodatkowo o konsultacje psychologiczne czy wsparcie psychologiczne, nawet w formie online. Tego typu oddziaływania zapewniają poczucie bezpieczeństwa zarówno uczestnikom jak i instruktorom.

Konsultacje z psychologiem na różnych etapach realizacji projektu okazały się wartościowe i dały możliwość przepracowania obaw, wytyczenia reguł właściwego działania w zależności od sytuacji, określenia metod wzmocnienia i motywowania w sposób indywidualny uczestników, udzielenia wsparcia instruktorom i uzyskania odpowiedzi na pytania dotyczące procesu grupowego. W tym aspekcie współpraca Instruktorów z psychologiem okazała się ważnym, innowacyjnym elementem Rewalidacyjnej Pracowni Ceramicznej.

Można dodać, że każde działanie mające na celu aktywizację i rewalidację osób z niepełnosprawnością powinno zapewniać psychologiczne wsparcie uczestnikom oraz instruktorom, nie tylko ze względu na istniejące niepełnosprawności, ale też na grupowe i indywidualne (poznawcze, społeczne, emocjonalne i motywacyjne) procesy zachodzące podczas kolejnych etapów (por. np. Sadowska, 2021, Żuraw, 2008; Galeria Arsenał. Festiwal „Kultura bez Barrier”, <https://galeria-arsenal.pl/edu-kacja/festiwal-kultury-bez-barrier-2019>).

Niespecyficzny efekt terapeutyczny w Rewalidacyjnej Pracowni Ceramicznej

W warsztatach terapii zajęciowej czy w arteterapii, w których uczestniczą osoby z niepełnosprawnością, wykorzystuje się najczęściej inne niż ceramika techniki i aktywności (np. malarstwo, rysunek). Należy podkreślić, że ceramika w rehabilitacji i rewalidacji jest formą rzadziej stosowaną, innowacyjną, a przez to atrakcyjną dla uczestników, ponieważ angażuje różne zmysły, rozwijając wiele aspektów wpływających na poczucie dobrostanu psychicznego (Bartosz, Keplinger, Straś-Romanowska, 2011).

Poniżej przedstawiono niespecyficzne walory terapeutyczne działań w ramach Rewalidacyjnej Pracowni Ceramicznej:

- Działania w pracowni wpłynęły na pozytywną samoocenę i poczucie własnej wartości uczestników, co dla osób z niepełnosprawnością, które same definiują się często przez pryzmat ograniczeń, jest wyjściem poza „etykietę” osoby niepełnosprawnej. Tworzona jest w ten sposób alternatywna autoetykieta – pozytywna – nie jako osób predysponowanych do prostych prac, niemających zdolności i możliwości uczestniczenia w ambitnych aktywnościach, nieskutecznych, ale osób aktywnych, skutecznych, uczestniczących w ambitnych działaniach. Istotne jest „Wchodzenie w kulturę (akulturacja, enkulturacja, inkulturacja), jak też kształtowanie osobowości społecznej lub nabywanie społecznej dojrzałości czy kompetencji społecznych” (Modrzewski, Sipińska, 2008, s. 804);
- Uczestnictwo w relacjach z innymi uczestnikami oraz instruktorami w ramach atrakcyjnego działania wzmocniło i rozwinęło społeczne kompetencje, takie jak radzenie sobie w sytuacjach kiedy „coś nie wychodzi” czy reagowanie na pochwały i komplementy;
- Nie do przecenienia był aktywny współudział w działaniach zapobiegających wykluczeniu i przeciwdziałanie stygmatyzacji – akceptacja, bezpieczeństwo, współuczestniczenie, bycie rozumianym i docenianym;
- Z działaniami w ramach Rewalidacyjnej Pracowni Ceramicznej związane było rozwijanie indywidualności, aktywności, ekspresji twórczej uczestników a tym samym budowanie tożsamości poza ograniczeniami, wzmacnianie autonomii i pozytywnych emocji, wspieranie rozwoju i samodzielności, możliwości decydowania o podejmowanych aktywnościach;
- Partycypacja w działaniach, których rezultaty będą nie tylko dostępne dla autorów i ich rodzin czy opiekunów, ale też zostaną dostrzeżone a nawet docenione przez innych wzmocniło istotnie poczucie własnej wartości uczestników.

Podsumowując – najistotniejsze niespecyficzne efekty terapeutyczne to: pozytywne interakcje społeczne, bycie osobą zaangażowaną w działania twórcze, gdzie pokonywana jest niepełnosprawność, możliwość bycia docenionym, aktywnym, działającym, co przyczynia się do wzrostu poczucia dobrostanu i podniesienia jakości życia uczestników (Ploch, 2014; Speck, 2005, Zeidler (red.) 2007; Żuraw, 2008).

Wybrane rodzaje niepełnosprawności – „ilustracje” niespecyficznych oddziaływań terapeutycznych

Z działaniami w ramach Rewalidacyjnej Pracowni Ceramicznej związane jest, jak wspomniano, rozwijanie indywidualności, aktywności uczestników, ekspresji twórczej uczestników a tym samym budowanie tożsamości poza ograniczeniami, wzmacnianie autonomii i pozytywnych emocji, wspieranie rozwoju i samodzielności, możliwości decydowania o podejmowanych aktywnościach przy respektowaniu potrzeb psychologicznych i psychospołecznych.

Korzyści dla osób z niepełnosprawnością narządu wzroku:

Osoby z niepełnosprawnością narządu wzroku mogą być szczególnie uwrażliwione na dotyk, a dzięki temu doświadczać wrażeń artystycznych poprzez kontakt z tworzywem poddającym się oddziaływaniom dostarczającym codziennych wrażeń dotykowych. Interakcje w ramach działań w pracowni przyczyniają się do rozwijania zasobów społecznych w postaci nowych lub pogłębionych kontaktów z innymi osobami.

Korzyści dla osób z niepełnosprawnością ruchową:

Zaangażowanie zmysłów wzroku i dotyku, a także kształtowanie tworzywa wzmacniają zasoby psychiczne, potwierdzając, że pomimo ograniczeń można „pokonać niepełnosprawność”, co wpływa na poczucie autonomii i pomaga przekraczać stereotypy oraz kształtować otoczenie.

Korzyści dla osób z niepełnosprawnością intelektualną:

Uczestniczenie w zajęciach pracowni dla osób z różnymi formami niepełnosprawności intelektualnej jest przede wszystkim związane z aktywnością społeczną i emocjonalną możliwością wyrażania swoich stanów. Poprzez działanie z tworzywem angażuje różne funkcje i zmysły, a w ten sposób sprzyja również aktywizacji poznawczej. Specyficzne tworzywo jakim jest glina – możliwość jej formowania oraz uczestniczenie w procesie powstawania określonego obiektu, któremu można nadać indywidualny niepowtarzalny charakter – wywołuje pozytywne emocje, przyczynia się do poczucia własnej wartości, przekłada na zadowolenie i przeświadczenie, że można współtworzyć otoczenie mając kontakt z ludźmi (por. Palak, Lewicka, Bujanowska, 2006). Tak rozwijana sprawczość i bycie autonomicznym podmiotem wzmacnia dobrostan i motywuje do działań, także poza pracownią. „Paradygmat „współistnienia w kulturze” zaczyna nabierać innego, głębszego znaczenia, pozwala budować nadzieję na porozumienie, współpracę, tolerancję, wspieranie oraz wychodzenie naprzeciw specjalnym potrzebom” (Ploch, 2010, s. 43).

Dodać należy, że efekty terapeutyczne są wzmacniane dzięki i poprzez postawę instruktorów. Warto podkreślić, że koncentracja na grupie, ale też na indywidualnej pracy każdego uczestnika warsztatów, empatia, wzajemna akceptacja, okazywanie ciepła emocjonalnego i klimat zaufania, tworzone przez prowadzących zajęcia w ramach Rewalidacyjnej Pracowni Ceramicznej stanowiły pozytywny kontekst niespecyficznych oddziaływań terapeutycznych.

Wnioski

Aktualnie nie budzi wątpliwości fakt, że uczestnictwo osób z niepełnosprawnościami w kulturze „ma sens w dobie upowszechniania strategii inkluzji, powszechności kultury”. Coraz częściej i wyraźniej wskazuje się na potrzebę przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu, poprzez włączanie osób z niepełnosprawnościami do różnych form aktywności twórczej i aktywizację psychospołeczną „szytą na miarę”. Jest to tym bardziej istotne, że w 2018 r. „W Polsce osób z niepełnosprawnościami, które mają prawne potwierdzenie niepełnosprawności było ponad 3 mln. W rzeczywistości jest ich dużo więcej – od 4 do 7 mln” (<http://niepelnosprawni.gov.pl/>). Tak ogromna liczba osób nie tylko zasługuje, ale przede wszystkim wymaga tworzenia przestrzeni i realizacji projektów, w których każdy może doświadczać pozytywnych emocji, samoskuteczności i poczucia własnej wartości wpływających pozytywnie na poczucie psychicznego dobrostanu. Interaktywny charakter działań, współuczestnictwo i współtworzenie, wzajemne relacje odkrywanie własnych do tej pory nieodkrywanych zasobów i potencjałów twórczych, wzmacniane poczucie autonomii i przeświadczenie, że uczestnicy wpływają na przebieg warsztatów, są współodpowiedzialni za proces i efekt – okazały się zdecydowanym atutem działań w Rewalidacyjnej Pracowni Terapeutycznej.

Teżę *stań się tym, kim stać się możesz*, pomimo ograniczeń można uznać za motyw przewodni w Rewalidacyjnej Pracowni Ceramicznej. A pojęcie „tworzenia” dotyczy zarówno form artystycznych, jak i kształtowania siebie wzmocnionym i bogatszym, ponieważ „zaczynając od tego co na zewnątrz, można zmienić to, co wewnątrz”.

Bibliografia

Barnes C., Mercer G. (2008), Niepełnosprawność, Warszawa, Wydawnictwo Sic.

Bartosz B, Keplinger A, Straś-Romanowska M. (2011), Transgresje – innowacje – twórczość, Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Charles J.G., Hayes J.A. (2005), Relacja terapeutyczna, Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Derbis R. (red.), (2000), Jakość rozwoju a jakość życia, Częstochowa, Wydawnictwo WSP.

Dyduch E., Mikrut A., Zielińska J. (2014), Idee Marii Grzegorzewskiej jako inspiracje rozwoju współczesnej pedagogiki specjalnej, Kraków, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie.

Kaczmarek Ł., Słysz A., Soroko E. (2006), Od systemu terapeutycznego do interwencji, Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM.

Lechta V. (2010), Pedagogika inkluzywna, [w:] Pedagogika. Podręcznik akademicki, t. 4, red. B. Śliwerski, Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Mittler P., Working Towards Inclusive Education, Fulton, London 2000.

Modrzewski J., Sipińska D. (2008), Socjalizacja [w:] Encyklopedia Pedagogiczna XXI, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie „Żak”.

Pytka L., Exclusion versus Inclusion in the Pedagogy of Resocialization Ekskluzja versus inkluzja w pedagogice resocjalizacyjnej <https://www.jomswsge.com/pdf-84788-19237?filename=Ekskluzja%20versus.pdf> [dostęp 20. 04. 2022r.]. Palak Z., Lewicka A., Bujanowska A. (red.) (2006), Jakość życia a niepełnosprawność, Konteksty psychopedagogiczne, Lublin, Wydawnictwo UMCS.

Ploch L. (2014), Konteksty aktywności artystycznej osób z niepełnosprawnością, Warszawa, Wydawnictwo Diffin.

Ploch L. (2010), Inclusion of The Intellectually Disabled in Culture And Art., [w:] T. Żółkowska, Konopska L. (red.), Disability – the contextuality of its meaning, Szczecin, University of Szczecin.

Sadowska D. (2021), Różnorodność i kultura włączająca krok po kroku przewodnik praktyczny dla organizacji, https://pihrb.org/wp-content/uploads/2021/08/Diversity_Guide-online_spreads-final_01.pdf [dostęp: 22.04.2022r.]

Speck O. (2005), Niepełnosprawni w społeczeństwie, Podstawy ortopedagogiki, tłum. W Siedler, A. Skrzypek, D. Gąca, D. Szarkowicz, Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Wyczęsany J., Mikrut A. (2002), Kształcenie zintegrowane dzieci o specjalnych potrzebach edukacyjnych, Kraków, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.

Zeidler W. (red.) (2007), Niepełnosprawność. Wybrane problemy psychologiczne i ortopedagogiczne, Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Żuraw H. (2008), Udział osób niepełnosprawnych w życiu społecznym, Wydawnictwo Akademickie Żak.

<https://galeria-arsenal.pl/edu-kacja/festiwal-kultury-bez-barrier-2019>, [dostęp: 21.04, 2022r].

<https://docplayer.pl/4383662-Pozytywne-emocje-jako-niespecyficzny-czynnik-wspomagajacy-proces-psychoterapii.html>

<http://niepelnosprawni.gov.pl/>